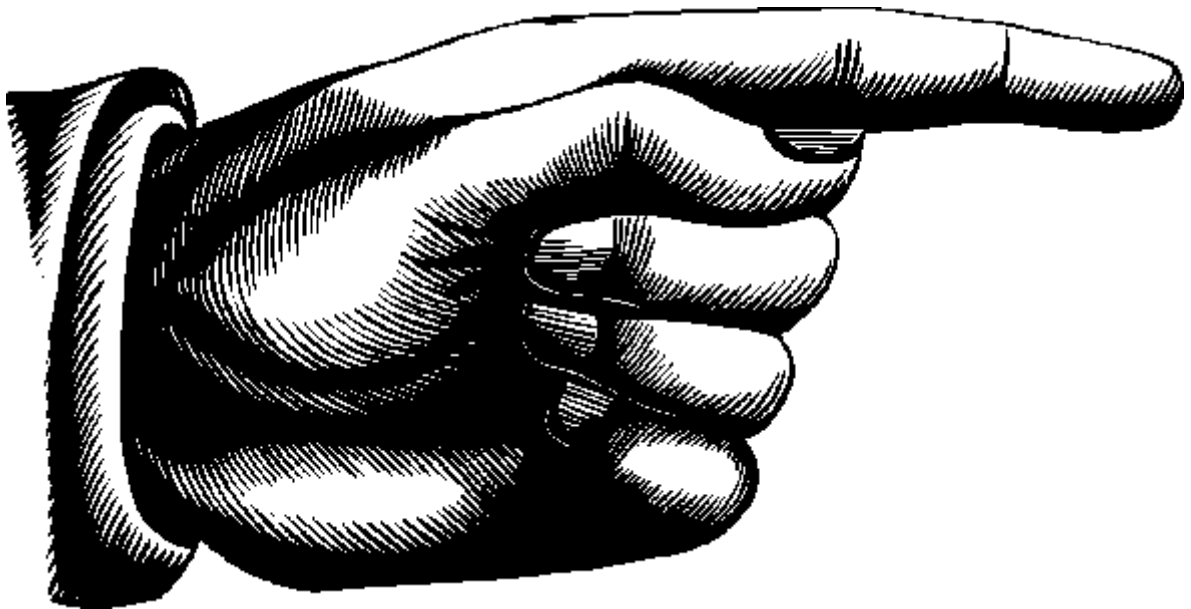

Studiehefte

REALISMEN OG NATURALISMEN

Jostein Christensen og Asbjørn Odin Aag

Videoteket

Det moderne gjennombruddet (1850-1900)

Poetisk realisme: (1850-1860-årene)

- En overgangsfase mellom romantikken og realismen
- Forfatterne begynner å skrive forsiktig samfunnsskildring
- De første tendensromanene skrives (romaner som har et klart budskap)

Realismen: (1870-1880-årene)

- Samfunnsproblemer skal settes under debatt
- Optimistisk menneskesyn: Mennesket er fritt, og kan styre sin egen skjebne.
- Mennesker foretar ofte moralske valg – man er i stand til å velge. Man kan forandre sitt liv, hvis man går inn for det.
- Personene er vanligvis flate typer (de er bare representanter for en hel samfunnsgruppe): «den hyklerske presten», «den undertrykte, gifte kvinnen», «Den grådige forretningsmannen»
- Forfatterens syn kan komme frem gjennom ironi.
- Litteraturen handler som regel om borgerskapets falskhet og umoral.

Naturalismen: (1880-1890-årene)

- En ekstrem form for realisme, med et mer radikalt sannhetskrav.
- Virkelighetens hestlige sider skal fram: Sykdom, fattigdom, prostitusjon, kroppsvæsker og elendighet. Beskrivelser av groteske detaljer.
- Pessimistisk menneskesyn: Menneskets situasjon er determinert av arv og miljø.
- Mennesket er først og fremst et biologisk vesen, styrt av driftene sine. Vi har egentlig ingen fri vilje.
- Forfatteren skal være nøytral: Sannheten taler for seg.
- Litteraturen handler som regel om fattige miljøer.

Tekster du kan bruke til å greie ut om det moderne gjennombruddet

Det er helt avgjørende at du på muntlig eksamen bruker *tekster du har lest* til å forklare hva epokene går ut på. Det holder ikke bare å snakke generelt om litteraturhistorie. Sensor er spesielt interessert i å høre hva du har lest, og hva du har fått ut av det. Jo bedre du snakker om selve tekstene, desto høyere karakter får du.

Til å forklare hva POETISK REALISME går ut på, kan du bruke

- Camilla Colletts roman *Amtmannens dotre*

Til å forklare hva REALISMEN går ut på, kan du bruke

- Georg Brandes' forelesning «Hovedstrømninger i det 19. århundres litteratur»
- Bjørnstjerne Bjørnsons tale «Om å være i sannhet»
- Alexander Kiellands novelle «En god samvittighet»
- Alexander Kielland: begravelsesscenen fra romanen *Garman og Worse*
- Henrik Ibsens drama *Gjengangere*

Til forklare hva NATURALISMEN går ut på, kan du bruke

- Henrik Ibsens drama *Gjengangere*
- Amalie Skrams novelle «Karens jul»

POETISK REALISME (1850-1870)

Tekst: Camilla Collets roman *Amtmannens døtre* (1854)

Poetisk realisme.

Romanen regnes som norsk litteraturs første tendensroman, og Collett betraktes som Norges store kvinnesaksforfatter. Romanen kritiserer særlig tre ting:

1. **De arrangerte ekteskap i borgerskapet på 1800-tallet.** Et ekteskap var på denne tiden først og fremst fornuftsekteskap. Et ekteskap var så å si en forretningsaffære mellom menn. En far valgte ut en passende ektemann til sin datter, og giftet henne bort til ham. Denne passende mannen var typisk mye eldre enn datteren, og skulle ha etablert en karriere, bra inntekt og et pent hjem. Selv om det vel ikke var regelrette tvangsekteskap, var det helt klart mye press og overtalelse involvert. Collett påpeker hvordan borgerskapets jenter som tar sine menn frivillig, men aldri ville ha valgt dem selv, om de hadde fulgt hjertet.
2. **Kvinneidealet i samtiden.** Idealet på 1800-tallet var at kvinnene skulle være føyelige, beskjedne og lydige. Deres livsoppgave var begrenset til å være gode mødre og behagelige hustruer.
3. **Kvinner kunne ikke studere og jobbe, men måtte være hjemmевærende husmødre.** Slik Collett betrakter det, må borgerskapets kvinner vokse opp "uten virkelige kunnskaper, uten virkelige interesser, i et ubeskjeftiget liv, fullt av tomme gleder." Borgerskapets fruer trenger bare å ta seg bra ut i pene kjoler, samt føde et barn iblant, og ellers holder det at de kan spille klaver og konversere dannet ved matbordet (Matlaging og husarbeid tar tjenerskapet seg av). Hvis dette er et liv man er tvunget til mens man egentlig ønsker noe mer, er det et fengsel.

Dette er *tendensen* i romanen.

Selv om det er en tendensroman, regnes *Amtmannens døtre* likevel ikke som realisme, men som **poetisk realisme**. Grunnen er først og fremst **stilen** den er skrevet i:

1. **Forfatterkommentarer.** Romanen har en auctoral refererende forteller, men flere ganger bryter *forfatteren* inn med kommentarer, og henvender seg til deg som leser: "Kjære leser...". Disse forfatterkommentarene (eller *leserhenvendelsene* som de også kalles) brukes enten til å moralisere over handlingen, eller for å forklare for deg som leser boken at nå skal det handle om en annen person enn den du nettopp leste om.
2. **Personenes tanker gjengis i gjenglemte brev og dagbøker.** Siden romanen har en auctoral refererende forteller fortelles det bare som de ytre ting, og vi får ikke lese personenes tanker direkte. Når Collett vil formidle hva et menneske tenker, beskriver hun typisk at noen leser et brev fra dette mennesket, eller at noen kommer over dette menneskets dagbok, og så gjengis noen sider i denne dagboken i romanen.
3. **Lange, lange setninger.** Språket er svært sirlig, med lange, utsmykkede setninger. Dette gir romanen et gammelmodig preg. Etter at realismen begynner i 1871 skriver forfatterne gjerne i et enklere språk.

Disse stiltrekkene, samt det at romanen også er svært romantisk i sin holdning, gjør at den betraktes som poetisk realisme. Det romantiske idealet i romanen er at man skal gifte seg på grunn av sterke følelser, og ikke av kjølig fornuft.

REALISMEN (1870-90)

Viktige stikkord for realismen

- a. **Tendenslitteratur.** Forfatterne skriver litteratur med en tydelig *tendens*. Dette betyr at litteraturen de skriver argumenterer for et eller annet moralsk eller samfunnsmessig poeng.
- b. **«Problemer under debatt».** Forfatterne skriver om samfunnsproblemer. De skriver om ting de mener er feil i samfunnet, og gjerne om tabubelagte temaer som det ikke blir snakket om. Typiske problemer som blir debattert er:
1. **Hykleri** - det at visse personer preker moral og utgir seg for å være moralske, mens de egentlig er dypt umoralske. Det er særlig hyklerske maktpersoner som får gjennomgå, slik som prester, bedriftseiere, og borgerlige ektemenn overfor sine koner.
 2. **Dobbeltmoral** - det at moralen ikke er lik for alle, at det gjelder forskjellige moralske standarder for forskjellige folk. For eksempel kan en mann tillate seg å gjøre ting som en kvinne vil bli fordømt for å gjøre. Denne urettferdigheten skriver forfatterne om.
 3. **Korrupsjon blant samfunnstoppene.** Mange dramaer og romaner tar for seg løgn, svindel og bedrag blant skipsredere, forretningsmenn, avisredaktører, og så videre.
 4. **Kvinneundertrykkelse.** Kvinner på denne tiden fikk ikke studere, hadde ikke stemmerett, kunne ikke arbeide på lik linje med menn, og ble giftet bort i arrangerte ekteskap.
 5. **Skolesystemet.** Realistiske forfattere er opptatt av at skolen ikke lærer barn å tenke kritisk. I stedet er det en masse meningsløs pugging, og man blir opplært til å smiske med lærerne.
- c. **Sannhet.** Slik *følelser* var det viktigste i romantikken, er *sannhet* det viktigste i det moderne gjennombruddet. Det var viktig på flere måter:
1. Forfatterne ville ikke lenger skjønnmale virkeligheten, slik som romantikerne hadde gjort. Nå ville de beskrive hvordan de mener verden *virkelig er*. Det var mye i samfunnet på denne tiden som det ikke var regnet som pent å snakke om. Forfatterne skrev om disse tabubelagte tingene.
 2. I romaner, skuespill og noveller viser realistene hvordan pene, borgerlige fasader egentlig skjuler umoral og undertrykkelse. I det moderne gjennombruddet vises denne skjulte siden samfunnet frem.
 3. Idealet i det moderne gjennombruddet var å være *sannferdig*. Dette betyr å være ærlig og redelig overfor andre, men også å være sannferdig mot *seg selv*. Å være sannferdig mot seg selv betyr å lever slik man virkelig ønsker, og ikke bare slik som det blir forventet av andre at man skal leve.
 4. Inspirert av den danske filosofen Søren Kierkegaard har realistene et ideal om *å være i sannhet*. Dette betyr at man har et "sant" forhold til sitt eget liv, at man fullt og helt går inn for det livet man har valgt seg, og tar de fulle konsekvenser av de valg man gjør. Å være "usann" betyr i denne sammenheng at man går halvhjertet og lunken gjennom livet.
- d. **Borgerlig samtidsdrama.** Gjelder skuespillene i realismen. Med "borgerlig" menes det at de handler om borgerskapet (altså de 5% av samfunnet med makt og penger på denne tiden). Med "samtidsdrama" menes det at det handler om Norge på 1800-tallet. Disse skuespillene handlet altså om de samme folkene som gikk i teateret, tanken var at de skulle tvinges til å se seg selv.

Kjennetegn på Ibsens borgerlige samtidsdramaer:

- a. Handlingen foregår blant borgerskapet
- b. Dramaet er et "titteskapsteater" – vi sitter og ser inn i hjemmet til noen
- c. Handlingen foregår på ett sted, og utspiller seg i løpet av kort tid
- d. Hovedpersonen oppnår en eller annen *erkjennelse* eller *innsikt* i løpet av stykket. Han eller hun skjønner noe han eller hun ikke skjønte i starten av stykket. (kalles *anagnorisis på gresk*)

- e. Ibsen bruker en *retrospektiv teknikk* (NB! Dette MÅ du kunne til eksamen). Fortiden avsløres gradvis i løpet av stykket.
- f. Sannheten kommer alltid frem til slutt.

Georg Brandes

Det var den danske litteraturkritikeren Georg Brandes som inspirerer de norske forfatterne i realismen til å skrive samfunnskritisk. Han var svært oppdatert på hva som skjedde i Europa, og videreførte tankene han fikk derfra til Skandinavia.

I 1871 holdt han en forelesningsrekke om samtidslitteratur, kalt *Hovedstrømninger i det 1900-århundres litteratur*. Brandes' forelesningsrekke ble enormt innflytelsesrik i norsk litteratur, og har fått æren av å innlede realismen.

I sin forelesning går Brandes til angrep på den romantiske litteraturen, som han mener er håpløst gammeldags. Problemet med romantikken er at den ikke beskriver sannheten, men bare idealer. Romantikken tegner et falskt og forskjønnnet bilde av virkeligheten. Isteden, mener Brandes, burde litteraturen ha en annen oppgave, nemlig å *være samfunnskritisk*.

Spesielt viktig er denne setningen: "Det, at en litteratur i våre dager lever, viser seg i, at den setter problemer under debatt."

Med det mener Brandes at for at litteratur skal være aktuell for oss, må den handle ting som er feil i samfunnet.

Brandes foredrag inspirerte Henrik Ibsen, Bjørnstjerne Bjørnson og Alexander Kielland til å begynne å skrive realistisk litteratur, og dermed starter det som i manges øyne er den største gullalder i norsk litteratur, nemlig realismen på 1800-tallet.

Tekst: Alexander Kiellands novelle "En god samvittighet" (1880)

- 1) **Hovedmotiv:** Den rike Fru Warden har fått det for seg at hun heller skal hjelpe de fattige enn å bruke penger på ny silkekjole. Hun lar tjeneren sin kjøre henne til den fattigste delen av byen, og hun banker på det mest stusslige huset hun finner, og spør det bor svært fattige folk der inne. Hun blir ledd av, men kommer inn. Der inne kommer hun i samtale med en lutfattig familie; en fattig mor, med mange barn som skildres som bleke og underernærte. I sengen ligger en mann, som Fru Warden blir fortalt at må være hjemme fra arbeidet på grunn av tannpine. På gulvet ligger en lam gutt, og en eldre pike sitter i et hjørne.

Når Fru Warden vil gi dem noen penger, merker hun at pengepungen hennes er borte. I det samme kommer en "fattigforstanderen" inn. (En fattigforstander var en slags embetsmann som hadde ansvar for de fattige, og skulle for eksempel arrestere tiggere). Fattigforstanderen har funnet Fru Wardens pengepung i hendene på "en av de verste" pikene i gaten. Fattigforstanderen kommenterer at mannen som ligger i sengen egentlig har vært på fylla dagen før, og at han straks skal sone noen måneder i fengsel.

Da blir det som om det fattige rommet forandres: Alle de fattige begynner å hyle og kjeft i munnen på hverandre. Fru Warden og fattigforstanderen skynder seg ut, og blir stående og prate utenfor. Han forteller at konen i huset er prostituert, og at den unge piken er gravid med faren i huset. Fru Warden er sjokkert, og lar seg kjøre tilbake til den rike delen av byen, hvor hun bor.

Her konkluderer hun at de fattige ikke har moralsk styrke til å ta imot penger. Rikdom er nemlig en farlig fristelse, og fordi de fattige mangler moral, blir det ikke riktig å gi noe til dem. Fordi det er umoralsk å gi penger til slike onde mennesker, kan Fru Warden fortsette å bruke penger på seg selv, og kjøpe ny kjole med god samvittighet.

- 2) **Tema:** Klasseskille + dobbeltmoral hos overklassen (i borgerskapet)
- 3) **Oppbygning:** Sirkelkomposisjon. Novellen begynner med at hestene og vognen til fru Warden stopper ved fru Abels hus, og slutter på nøyaktig samme sted – med at hun går inn i vognen og kjører igjen. Denne sirkelkomposisjonen viser at ingenting har skjedd. Samfunnsproblemene er akkurat like store når novellen slutter, som når den begynte, og ikke en eneste fattig person har fått det noe bedre.

4) Realistiske trekk i novellen:

1. Samfunnsproblemer settes under debatt:

- a. **Klasseskille:** Fru Warden og Fru Abel (som representerer overklassen) forstår ikke de fattige). Disse lever i en verden som rike folk ikke kjenner. Fru Abels største problem er at sypiken hennes ikke klarer å komme på noen spennende nye kjoler å lage, mens hos det fattige sliter man med alkoholisme og prostitusjon. Dette er en stor kontrast.

Når fru Warden lærer hvor elendige de fattige er, tror hun de er elendige fordi de tar dårlige moralske valg. De tror ting vil løse seg hvis de fattige leser Bibelen. De har ingen forståelse for at denne elendigheten er et strukturelt samfunnsproblem (i en verden styrt av penger vil det alltid være vinnere og tapere, og taperne vil leve elendig).

- b. **Dobbeltmoral i borgerskapet:** Den rike fru Warden vil hjelpe fattige, men har feil grunner til å ville gjøre det. Hun gjør det for å føle seg bra. Kanskje hun til og med gjør det for å vise seg som bedre enn sine andre rike venninner. Legg merke til at hun stopper innom venninnen sin, for å *fortelle* at hun vil bruke pengene sine på fattige istedenfor på ny kjole. Hun kunne jo bare ha reist rett til fattigstrøket i stedet.

De fattige er ikke nødvendigvis ydmyke, moralske og beskjedne folk som takknemlig tar imot det som de får. Når de fattige ikke svarer til fru Wardens romantiske forventninger, mister hun interessen. Hun ønsker seg folk som er *kedelig* fattige, som hun kan hjelpe litt, så hun selv kan føle seg bedre etterpå.

Dobbeltmoralen blir helt tydelig når hun kommer hjem til fru Abel, og forteller om hvor elendige de fattige er. Hun har først funnet ut at hun ikke vil hjelpe de fattige, og *så* finner hun opp grunner i etterkant. Sammen med fru Abel kommer hun fram til at man ikke kan hjelpe folk som har så dårlig moral. De fattige bør skaffe seg en Bibel, og lære seg hvordan de lever godt, sier de. Det er de fattiges egen skyld at de ikke har lest Bibelen, for fru Abel har hørt at en Bibel skal være veldig billig. Dessuten, sier de, er alle mennesker født med en samvittighet, som de mener at de fattige aktivt *velger* å ikke følge. *De to legger altså skylden på de fattige* for elendigheten de lever i, og konkluderer med at det riktige valget for dem er å bruke pengene sine på luksus i stedet – med god samvittighet.

2. **Dette er tendenslitteratur:** Selv om ikke Kielland sier rett ut hva han mener, blir de rike så latterlige her, at budskapet kommer klart frem: Det er for mye dobbeltmoral blant de rikeste i samfunnet.
3. **Skrivemåten er realistisk:** Skrivestilen her viser frem samfunnet på en realistisk måte. Typisk for realismen er at forfatterens forklarende stemme (forfatterkommentarer) er borte. Kielland *viser oss* tingene, istedenfor å *forklare* dem (slik man gjør i poetisk realisme. På engelsk sier man *showing – not telling*. Heller enn at Kielland bryter inn i novellen og kommenterer de enorme forskjellene mellom de fattige og de rike, *viser* han det bare, for eksempel ved stadig å beskrive

hvor feite hestene til Fru Warden er, og hvor underernærte de fattige barna i slummen er. Han kommenterer altså ingenting, men det er liten tvil om hva det er meningen at vi skal tenke.

Typisk for Kiellands stil er det at han kritiserer på en *elegant* måte. Han angriper samfunnet med kårdespissen – ikke med sverd eller øks. På en elegant måte tar han borgerskapet med buksene nede, og avslører sannheten om dem.

4. **Personene i teksten er enkle typer** – ikke ekte mennesker med psykologisk dybde. Kielland vil først og fremst kritisere samfunnet. Derfor bruker han her noen faste typer. Fru Warden og Fru Abel er ”de rike, naive kvinnene”, mens moren i huset hos de fattige er ”den stakkarslige, men utspekulerte fattige”.
5. **Novellen handler om enkeltpersoners moralske valg**, noe som er typisk for realisme. Det handler om Fru Warden, og hvordan hun skal velge å bruke pengene sine, om hun skal bruke dem til å hjelpe fattige, eller bruke dem på luksus. Samfunnsproblemet vises gjennom et valg som et enkeltmenneske må ta.

Realistisk drama (borgerlig samtidsdrama)

Bjørnstjerne Bjørnson og Henrik Ibsen er de to mest kjente dramatikerne fra realismen. Bjørnson er først ute, men det er Ibsen som er den store mesteren. Ibsen er kanskje verdens mest kjente dramatiker i dag, etter William Shakespeare.

Bjørnson skriver *En fallitt*, 1875 (om økonomisk juks), og *Redaktøren*, 1875 (om media og maktmisbruk).

Ibsen hadde tidligere skrevet dramaer (teaterstykker) av en annen type: Nasjonalromantiske, historiske skuespill, og andre skuespill på rim og rytme slik som *Brand* (1866) og *Per Gynt* (1867). Nå begynner han å skrive borgerlige samtidsdramaer, som han blir verdenskjent for:

Eksempler på kjente stykker: *Samfunnets støtter*, 1877 (om kapitalisme og korrupsjon), *Et dukkehjem*, 1879 (om kvinners posisjon i samfunnet), *Gengangere*, 1881 (om dobbeltmoral hos borgerskapet), *En folkefiende* 1882.

Kjennetegn på Ibsens borgerlige samtidsdramaer (viktig å kunne):

- a. Handlingen foregår blant borgerskapet
- b. Dramaet er et "titteskapsteater" – vi sitter og ser inn i hjemmet til noen
- c. Handlingen foregår på ett sted, og utspiller seg i løpet av kort tid
- d. Hovedpersonen oppnår en eller annen *erkjennelse* eller *innsikt* i løpet av stykket. Han eller hun skjønner noe han eller hun ikke skjønte i starten av stykket. (kalles *anagnorisis på gresk*)
- e. Ibsen bruker en *retrospektiv teknikk* (NB! Dette MÅ du kunne til eksamen). Fortiden avsløres gradvis i løpet av stykket.
- f. Sannheten kommer alltid frem til slutt.

Bjørnstjerne Bjørnson gjør mye av det samme i sine stykker, men Ibsen er den som gjør det best og mest effektivt. Ibsen er også mye mer sjokkerende, mens Bjørnsons stykker vanligvis har lykkelig slutt.

NATURALISMEN (1880-1900)

Kjennetegn på naturalisme:

- Ikke noe er for grovt eller skittent til å skrive om.
- Determinisme: arv og miljø er avgjørende for livene våre
- Mennesket er først og fremst et biologisk vesen, styrt av driftene sine
- Pessimistisk: mindre tro på at forandring er mulig
- «Positivistisk»: Detaljert beskrivelse av virkeligheten slik den er. Naturalismen har ofte ambisjoner om å være vitenskapelig.
- Forfatteren skal være nøytral: Sannheten taler for seg. Naturalisme skal ikke være tendenslitteratur
- Viktigste sjangrer: dramaet, romanen og novellen.

Ordforklaringer:

Determinisme: Tanken om at vi ikke har fri vilje, at verden går sin gang, og at vi ”blir levd”. Biologien vår og omgivelsene vi blir født inn i bestemmer for oss. Vi *føler* kanskje selv at vi har moralske valg, men egentlig har biologien og situasjonen vår alltid valgt for oss.

Positivism: Vitenskapsretning som vil frem til sikker kunnskap. Positivistene tenker at mennesker følger visse lover, og at vi derfor kan studere mennesker ”naturvitenskapelig”.

Laster: menneskelige svakheter (utroskap, løgn, grådighet, osv)

Dyder: menneskelige styrker (troskap, ærlighet, osv)

Naturalismen i Europa (Frankrike)

En som het Hippolyte Taine [uttales Tæ] kom i 1864 med *Den engelske litteraturs historie*. Her skriver han ”Last og dyd er naturprodukter, liksom sukker og vitriol. Her sier han at mennesket rett og slett er natur, som egentlig følger de samme fysiske lovene som alt annet i naturen.

Den store naturalisten i Europa er franskmannen Emile Zola: han skriver boken *Therese Raquin*, og kaller den en ”vitenskapelig forfallsstudie”. Boken er et eksperiment, sier han: Mennesket vises her som et hjelpeløst offer for naturen (kroppen). I en bok fra 1880 sier han ”Ingenting er for grovt eller vulgært til å komme under forfatterens lupe.”

Naturalismen i Norge

Norsk naturalisme er ”snillere” enn den franske, og ikke alltid 100% objektiv og vitenskapelig. Noen ganger ligner faktisk norsk naturalisme på tendenslitteratur (hvor forfatteren prøver å komme med et klart budskap). Derfor mener noen eksperter at vi ikke har skikkelig naturalisme i Norge, slik som i utlandet.

Det store navnet i Norge er Amalie Skram (1846-1905). Hun har skrevet mange bøker:

Constance Ring, 1885 (om en ung jente som ikke klarer å elske sin 16 år eldre ektemann), *Forraadt*, 1892, (om jenta Ory som gifter seg med en eldre sjøkaptein, får sjokk på bryllupsnatten, og blir besatt av mannens tidligere seksuelle erfaringer), *Hellemyrsfolket*, 1887-98 (hovedverket i norsk naturalisme. Handler om en fattig slekt nord for Bergen over tre generasjoner. Fyll vold og fattigdom)

Tekst: Amalie Skrams novelle "Karens jul" (1885)

Hovedmotiv: En kveld like før jul patruljerer en politimann nede ved havnen i Kristiana (Oslo). Han hører noen lyder inne fra et lite skur, og banker på. Der inne er det en fattig og fillete jente, med et nyfødt barn. Først har han tenkt til å kaste dem ut, men etter å ha snakket med henne en stund lar han dem få bli i skuret til etter jul. Hun forteller at hun jobbet som tjenestepike for en dame, men at hun ble kastet ut da hun ble gravid. Hun vet ikke hvem som faren er, bare at han jobbet med dyr – «de ku jæ kjenne på lokta som fulgte ham.» Noen dager senere er politimannen tilbake i havnen. Når han går forbi skuret ser han moren og barnet som en ubevegelig silhuett mot vinduet. Neste dag blir det iskaldt ute, og noen dager senere er politimannen igjen nede på havnen. Da ser igjen moren og barnet i silhuett mo vinduet, i nøyaktig den samme positur som tidligere. Han bryter seg inn, og ser at de har frosset ihjel. Han går til politistasjonen og melder ifra om hva som har skjedd, og det gamle skuret blir revet; «Det skulle ikke stå der og være tilholdssted for alskens løsgjengere.»

Tema: Fattigdom og elendighet i samfunnet?

Naturalistiske trekk i novellen

- a) **Motbydelige detaljer.** I naturalismen blir sannhetskravet mye mer radikalt enn i realismen. Nå skal *alt* skal vises frem - også det grove og motbydelige. I novellen tørker for eksempel Karen snørr på skjørtet sitt, og skildringen av den døde jenta og babyen er måte morbid, motbydelig og trist på samme tid: «De var stendøde begge to. Barnet lå opp til moren og holdt ennå i døden brystet i munnen. Nedover dets kinn var der fra brystvorten silt noen dråper blod som lå størknet på haken»
- b) **Determinisme** - at det som skjer i en viss forstand er forutbestemt av arv og miljø, og ikke er et resultat av at personene har fattet feil valg. Denne novellen handler om en fattig tigger og uteligger

som har fått et barn utenfor ekteskapet. Hun kan ikke velge seg ut av den situasjonen. Det er derfor dømt til å gå ille med henne, på den ene eller andre måten. Karens problem er ikke at hun har tatt feil moralske valg, men at hun ikke har noe valg – i hvert fall ikke noe valg som leder ut av elendigheten.

- c) **Samfunnets elendighet.** Naturalismen handler gjerne om de som er aller lengst nede på den sosiale rangstigen: Tiggere, uteliggere, rusmisbrukere, gateprostituerte. Dette stemmer godt med Karens situasjon. Realismen, derimot, handler typisk om borgerskapets problemer og moralske feil.
- d) **Dialekt.** Mens fortellingen er skrevet på standard norsk, er replikkene mellom Karen og politimannen skrevet på dialekt. I norsk litteratur kommer dette for fullt først med naturalismen.

Det er neppe tilfeldig at forfatteren har valgt å legge handlingen til julen. Det er minst tre poenger med at dette er en julefortelling:

1. I den kristne verden vil enhver kombinasjon av jul + mødre og nyfødte barn lede tankene til juleevangeliet i Bibelen, med fortellingen om Jesu fødsel, som også skjedde under stusslige og uverdige forhold.
2. Julefortellinger er en egen sjanger, og det er visse forventninger til sjangeren, som denne novellen bryter. Julefortellinger handler typisk om fattige folk som går ute i gatene, og som må lide og sulte mens de ser på andre som nyter livet og er varme og mette. Slike fortellinger pleier å ende med at de fattige blir invitert med inn i, og får mat og husly. Det er vel dette man mener er "juleånden". Mest kjent av slike fortellinger er nok Charles Dickens novelle "A Christmas Carol" (1843). "Karens jul" bryter med denne sjangerforventningen, ved at ingen inviterer Karen inn, og hun fryser ihjel på julaften, mens resten av verden fråtser i svineflesk og akevitt.
3. "Karens jul" er en allusjon til én spesifikk julefortelling av det nevnte slag, nemlig H.C. Andersens novelle "Piken med sovelstikkene" (1848). Også denne handler om en fattig jente som fryser i gatene om vinteren. Hun forsøker å livnære seg ved å selge fyrstikker, men ingen er interessert i å kjøpe. For å varme fingrene tenner hun innimellom på en fyrstikk, og da tenker hun på sin døde bestemor, som var så snill mot henne. Til slutt tenner hun sin siste fyrstikk, og da kommer bestemoren og tar henne med (til himmelen). Denne novellen ender altså også med at en fattig pike fryser ihjel, men den har en religiøs *happy ending*. "Karens jul", derimot, har ingen slik lykkelig slutt, men ender bare med at skuret Karen dør i rives av myndighetene.

Til slutt: Det finnes også andre kjente Naturalister i Norge:

- **Hans Jæger:** Skriver *Fra Kristianiabohemen* (1885). Beskriver livet i hovedstaden for en gruppe intellektuelle mennesker som lever litt utenfor de vanlige samfunnsnormene.
- **Kristian Krogh:** Skriver *Albertine* (1887): Handler om en ung arbeiderjente som må ut i prostitusjon på grunn av fattigdom. Boken er både realistisk og naturalistisk. Sterkt samfunnskritisk.
- **Arne Garborg:** Er både realist og naturalist. Har skrevet blant annet *Bondestudentar* (1883)

Henrik Ibsens Gengangere (1881)

Et realistisk verk med naturalistisk trekk

Gjengangere er et av Ibsens borgerlige samtidsdramaer, og det brukes som eksempel på både realisme og naturalisme. Å redegjøre for handlingen i stykket, vil bære for langt her. Merk bare at du må ha handlingen i stykket klart for deg for ikke å snakke deg bort når du redegjør for den.

Borgerlig samtidsdrama:

- a) Stykket handler om borgerskapet på Ibsens tid. Det var disse som gikk på teater, og meningen er at borgerskapet skal bli tvunget til å se seg selv. Det var selvsagt ikke så populært.
- b) **Retrospektiv teknikk:** Fortiden rulles opp gjennom dialog. Dette er en teaterteknikk som Ibsen får mye ære for. Handlingen i stykket utspiller seg over bare noen timer, men det vi ser er sluttresultatet av en årelang konflikt i en borgerlig familie. For å forklare hva som har skjedd i fortiden, bruker Ibsen sin retrospektive teknikk: Noen kommer typisk på besøk, og man begynner å snakke om ting som har skjedd i fortiden. På den måten settes tilskuerne effektivt inn i hva som har skjedd tidligere. Dette er et kjent grep fra Hollywoodfilm senere.
- c) **Titteskapsteater.** Scenen er som en møblert stue. Alt skjer i samme rom, det er ikke noe skifte av kulisser underveis. Scenen bruker ordentlige møbler, man har så å si bygd et ordentlig rom i en stue. Meningen er at det skal være som om man har fjernet ytterveggen i et borgerlig hjem, og ser rett inn i familiens hemmeligheter.
- d) **Sannheten kommer alltid for en dag.** Borgerlige samtidsdramaer handler typisk om noe som forsøkes å holdes skjult, men som avsløres underveis.
- e) **Flate typer.** Flere av personene i stykket er "flate typer". Dette betyr at de egentlig ikke er individer, men bare er representanter for den samfunnsgruppen de tilhører. Pastor Manders er personifiseringen av den hyklerske presten. Snekker Engstrand er den personifiserte skurk. Disse to er har ingen sammensatt psykologi, de er helt ensidige, helt flate.
- f) **Hovedpersonen kommer til innsikt underveis.** Fru Alving kommer innser underveis hva hun bestandig har gjort feil, nemlig å dekke over sannheten for å skåne sin sønn.

Realistiske trekk i Gjengangere

- a) Stykket handler om **moralske valg**. Fru Alving skulle valgt annerledes enn hun har gjort. Hadde hun valgt å være ærlig og sannferdig mot seg selv og sine nærmeste, ville ikke utfallet blitt så galt som det ble.
- b) Et av stykkets viktigste idealer, er **sannferdighet**. Fru Alving kommer til en viktig innsikt, nemlig at sannferdighet er viktigere enn alt annet. Hun innser at hennes store, tragiske feil gjennom hele hennes liv, er at hun ikke har vært sannferdig: Hadde Fru Alving vært sannferdig mot sin sønn Oswald, og forklart ham at han var Regines halvbror, ville ikke disse innledet sitt incestuøse kjærlighetsforhold. Hadde hun vært sannferdig mot seg selv, ville hun ikke giddet å holde ut et poengløst ekteskap av sur plikt, men hadde heller søkt lykken et annet sted.
- c) Stykket er en kritikk av **borgerskapets hykleri**. Pastor Manders er en gjennomført hykler: Han snakker ustanselig om plikt og moral, men har ingen moralsk sans. Han bryr seg bare om den utvendige form for plikt, nemlig hva det passer seg at "man" gjør og ikke gjør. Han er ikke det minste opptatt av sannferdighet, men bryr seg kun om hva andre vil tenke om hans person.
- d) **Mer om borgerskapets hykleri:** I likhet med Kiellands novelle "En god samvittighet" viser dette stykket hvordan borgerskapet driver veldedighet uten å bry seg det minste om dem som de egentlig skal hjelpe. I

Gjengangere har de bygd et barnehjem for foreldreløse barn, men ingen bryr seg døyten om disse barna. Fru Alvings eneste motiv for å bygge barnehjemmet har vært å bruke opp arven etter Kaptein Alving. Når barnehjemmet til slutt brenner ned, er det ingen som tenker på de foreldreløse barna. Fru Alving er likeglad, for nå har hun brukt opp pengene, mens Pastor Manders (som tror at det er hans skyld) er bare opptatt av hvordan rykte hans vil ta skade av dette.

Ibsen selv var fast bestemt på at *Gjengangere* var realistisk, og ikke naturalistisk, men det bestemmer ikke han. Hvis vi kan påpeke naturalistiske trekk i stykket, så er de der, uaktet hva Henrik Ibsen måtte mene om den saken.

Naturalistiske trekk i *Gjengangere*

- a) Stykket handler om **arv og miljø**. Oswald har syfilis, og på en eller annen måte er dette noe han har fått fra sin far, gjennom arv eller miljø:
 1. Han kan bokstavelig talt ha arvet sykdommen fra faren. Det er tegn til at det er det som har skjedd: Han har hatt hodepine helt siden barndommen, og det fortelles at hans far var "en nedbrutt mann" selv før han ble født. (Syfilis er ikke arvelig, men man trodde det på Ibsens tid, så stykket blir best om det leses på det premisset.)
 2. Faren kan ha smittet Oswald gjennom et seksuelt misbruk i barndommen. Det er tegn til at det er det som har skjedd: Han forteller om at faren en gang tvang ham til å røyke på "pipen hans". Ibsen lar det være åpent om dette skal forstås bokstavelig eller metaforisk.
 3. Han kan ha arvet farens personlighetstrekk, og farens hang til å leve et utsvevende seksualliv. På den måten kan han ha pådratt seg sykdommen på egenhånd, men det vil være mye på grunn av arven etter faren.
 4. Han kan ha blitt påvirket av faren gjennom å vokse opp i farens miljø, og på den måten overtatt farens personlighetstrekk. Siden har han pådratt seg sykdommen selv, men det er likevel arv og miljø som har forårsaket det.
- b) Stykket handler om mye mer **heslige og grovkornede temaer** enn eller i realismen. Her handler det ikke bare om hykleri og kjønnsroller, men om incest, kjønnsykdommer og aktiv dødshjelp (eutanasi). Dette er temaer som hører mer hjemme i naturalismen.
- c) Flere viktige personer i stykket tilhører ikke borgerskapet, men har **lavere sosial status**. Regine er en tjenestepike, og Snekker Engstrand er en forfylla håndverker. De er likevel ikke bare statister, men er viktige personer i stykket. Snekkeren er kanskje mest komisk, men Regine er en tragisk figur.
- d) De som har lav status snakker **dialekt** seg imellom. Dette er et stiltrekk som hører mer hjemme i naturalismen enn i realismen, og som også gjør virkelighetseffekten bedre.